

Unikatowy aureus Faustyny II z legendą *mater castrorum* z miejscowości Stygajny na Warmii

Jesienią 2016 roku do Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu trafił zaopatrzony w otwór aureus Marka Aureliusza bity dla Faustyny Młodszej¹. Dzięki inicjatywie i wsparciu Stowarzyszenia Miłośników Truso udało się go pozyskać do zbiorów muzealnych. Moneta, zgodnie z umową ze Stowarzyszeniem, została wystawiona w osobnej gablocie, na ekspozycji stałej.

Lokalizacja znaleziska

Monetę znaleziono przypadkowo w sąsiedztwie wsi Stygajny, gm. Płoskinia, na skraju północnego stoku doliny rzeki Wąlszy, w pobliżu jej ujścia do rzeki Pasłęki. Miejsce odkrycia aureusa nie było do tej pory weryfikowane metodami archeologicznymi. Rzeka Wąlsza znajduje się na zachodnim skraju jednostki fizycznogeograficznej określanej jako Wzniesienia Górowskie (J. KONDRACKI 1981, 329), która sąsiaduje od zachodu z Równiną Warmińską (Ryc. 1). W środkowym i dolnym biegu płynie ona głębokim jarem o stromych zboczach i podobnie jak rzeka Pasłęka tworzy bardzo wyraźną barierę terenową. Walory obronne tego obszaru wykorzystano w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku, budując wzdłuż północnej krawędzi doliny rzeki Wąlszy i wschodniej krawędzi doliny rzeki Pasłęki ciąg umocnień w postaci linii okopów z licznymi żelbetowymi bunkrami.

Głęboko wcięte w podłoże morenowe jary obu rzek miały też wpływ na kształtujące się tu osadnictwo w okresie wpływów rzymskich. Mapa osadnicza sporządzona dla okresu wpływów rzymskich i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów pokazuje, że dorzecza Pasłęki i Wąlszy wyznaczają wschodni skraj zasięgu kultury wielbarskiej (Ryc. 2). Dalej na wschodzie występuje wyraźny pas pustki osadniczej i dopiero na północnych i wschodnich obrzeżach Wzniesień Górowskich pojawiają się pierwsze punkty osadnicze kultury Dollkeim-Kovrovo.

Bezpośrednio na południe od miejsca odkrycia aureusa, na obu brzegach rzeki Pasłęki, występuje duże zgrupowanie stanowisk kultury wielbarskiej. Są to zarówno osady – m.in. w miejscowości Dąbkowo, gm. Godkowo, Kumajmy i Nowy Dwór, gm. Orneta, czy cztery osady zlokalizowane wokół miejscowości Mingajny, gm. Orneta – jak też cmentarzyska, m.in. w miejscowości Bażyny, gm. Orneta, i trzy kolejne z okolic Ornety. Niestety większość tych stanowisk możemy datować tylko ogólnie na okres wpływów rzymskich (por. A. CIEŚLIŃSKI 2010, 231–232, nr 27, 244, nr 75, 247–248, nr 88, 248, nr 89–91, 253, nr 103). W przypadku cmentarzysk tylko dla jednego stanowiska można uściślić datowanie na fazy C_{1b}–C₂ (por. A. CIEŚLIŃSKI 2010, 257–258, nr 113).

---

¹ Tekst został opracowany w ramach realizacji projektu *Znaleziska monet rzymskich z ziem Polski i z Polską związanych* finansowanego z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, grant nr 0047/NPRH2/H11/81/2012. Dziękujemy za pomocne uwagi dr. hab. Adamowi Cieślińskiemu, dr. hab. Arkadiuszowi Dymowskiemu, dr. Helle Horsnæs, dr. Kyrýłowi Myzginowi i dr. Kalinie Skórze.

Znacznie większą liczbą danych chronologicznych dysponujemy dla drugiego skupiska osadniczego kultury wielbarskiej, które uformowało się na północ od miejsca odkrycia aureusa, nad Zalewem Wiślanym w rejonie ujścia Pasłęki i Baudy. Wskazać tu można zwłaszcza następujące cmentarzyska: Pierzchały, gm. Płoskinia (funkcjonujące w fazach B_{2b}-C₂ – por. A. CIEŚLIŃSKI 2010, 261–269, nr 122, tabl. 7–17), Biedkowo, gm. Frombork (faza C₂ – por. A. CIEŚLIŃSKI 2010, 227, nr 15), Braniewo-Podgórze (fazy B_{2b}-C₂ – por. A. CIEŚLIŃSKI 2010, 229–231, nr 23), Frombork (fazy B₂/C₁-C_{1a} – por. A. CIEŚLIŃSKI 2010, 234, nr 39), Garbina, gm. Braniewo, z którego pochodzi follis Konstantyna I bity dla Kryspusa z lat 317–326 (fazy B₂/C₁-C₃ – por. A. CIEŚLIŃSKI 2010, 235–236, nr 43; R. CIOŁEK 2007, 49–50, nr 70), czy Wysoka Braniewska, gm. Płoskinia (faza B₂ – por. A. CIEŚLIŃSKI 2010, 296, nr 188). Warto też zwrócić uwagę na fakt, że w pobliżu miejsca, w którym odkryto aureus, w miejscowości Dobry, gm. Godkowo, na zachodnim brzegu rzeki Pasłęki, znaleziono denar Trajana (A. CIEŚLIŃSKI 2010, 232, nr 31), zaś w okolicach Braniewa – denar Nerwy z 96 roku (R. CIOŁEK 2007, 17, nr 18).

Z obszaru obu powyżej omówionych skupisk znane są też odkrywane w ostatnim okresie liczne znaleziska przypadkowe związane z osadnictwem kultury wielbarskiej, przechowywane w Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie (zob. m.in. A. DYMOWSKI, J. SOBIERAJ 2009). Wskazują one, że osadnictwo rozwijało się tam do fazy C₃-D (por. A. CIEŚLIŃSKI, A. RAU 2017, 329, 332–333).

Na okres między drugą połową IV a schyłkiem pierwszej połowy V wieku datowane są znaleziska złotych numizmatów późnorzymskich, złote i srebrne ozdoby oraz pocięte fragmenty srebrnych naczyń późnoantycznych. Przedmioty te wchodziły w skład dwu skarbów solidów odkrytych w bliskim sąsiedztwie w miejscowości Trąbki Małe, gm. Płoskinia, depozytu związanego z działalnością wędrownego złotnika znalezionego w okolicy Fromborka i zespołu lub zespołów znalezisk z okolicy Młoteczna, gm. Braniewo, co do zaszeregowania których wciąż trwa dyskusja.

W Trąbkach Małych, gm. Płoskinia, na tzw. Złotym Wzgórzu (Goldberg), w pierwszej połowie XIX wieku znaleziono dwa skarby późnorzymskich solidów (łącznie ponad 140 egz.), zdeponowanych w latach 430–440, które obok zespołu z Mrzezina, gm. Puck, zawierającego jakoby ok. 150 solidów (R. CIOŁEK 2007, 136, nr 225), są największymi skarbami złotych monet rzymskich zarejestrowanymi w strefie Bałtyku. Pierwszy zespół, znaleziony w 1822 roku, zawierał co najmniej 97 monet z najwcześniejszym, zaopatrzonym w otwór egzemplarzem Gordiana III (jedyne aureus ze skarbu), a kolejne to solidy bite od Walentyniana I do Walentyniana III, w większości datowane na pierwszą połowę V wieku. Nie zachowały się żadne informacje o pozostałościach pojemnika, w którym mógł być zdeponowany skarb. Drugi depozyt znaleziony został w roku 1837 lub 1838 i zawierał najpewniej 43 solidy. Dodatkowo pod koniec 1859 roku Gabinet Numizmatyczny w Berlinie zakupił solid Teodozjusza II bity dla Aelii Pulcherii, który najprawdopodobniej pochodził z drugiego skarbu z Trąbek. W kontekście składu chronologicznego obu depozytów późniejszą wzmiankę na temat znaleziska solidu Anastazjusza (491–518), rzekomo należącego do pierwszego skarbu, należy uznać za nieprawdopodobną (K. DAHMEN 2014)².

Zespół przedmiotów związanych z działalnością wędrownego złotnika z okolic Fromborka zawierał częściowo niewykończone, uszkodzone lub noszące ślady naprawiania brązowe zapinki, m.in. typu Schönwarling/Skowarcz i Dollkeim/Kovrovo (datowane na fazę C₃-D okresu wędrówek ludów), 8 sprzączek typu bałtyjskiego, kółko z drutu, 2 kółka odlane z brązu, 2 paciorki z niebieskiego szkła, paciorek z jaspisu, fragment brązowego naczynia, a także

² Por też <https://ikmk.smb.museum/tray?lang=de&id=18213729> oraz http://ikmk.smb.museum/map_search?lang=de&location_id=1236&type=finding (dostęp: 4.08.2018).

fragment nieokreślonego, uszkodzonego przedmiotu brązowego, który pierwotnie mógł być narzędziem, oraz sztabkę brązową. W skład zespołu wchodziły również 32 monety, w tym 28 denarów z I–II wieku (najstarszy Tytusa z 80 roku, najmłodszy Kommodusa ze 192 roku), 1 sester Antonina Piusa, 2 monety brązowe o nieokreślonym nominale i 1 solid Teodozjusza II z 431 roku, wybity w Konstantynopolu. Znaleziono zostały również fragmenty skóry, zapewne z sakiewki, w której znajdował się pierwotnie depozyt (F.E. PEISER, H. KEMKE 1914; K. GODŁOWSKI 1972; 1981, 107–109; A. CIEŚLIŃSKI 2010, 168–170; A. ZAPOLSKA 2014).

Największą różnorodnością charakteryzują się przedmioty odkryte w okolicy Młoteczna (F.E. PEISER 1919; M. EBERT 1923, 159–172, tabl. 3–8). W okresie między 1873 a 1917 rokiem znaleziono tam ok. 17 złotych i srebrnych zabytków, m.in. złotą trójpalczałą fibulę kabłąkową wysadzaną granatami typu Nežin-Szilágysomlyó-Regöly-Untersiebenbrunn (faza D₁ – koniec IV i pierwsze ćwierćwiecze V wieku), dwa złote naszyjniki typu skandynawskiego, które w świetle nowszych badań datować należy na koniec IV wieku, złoty, zaopatrzony w uszko medalion Konstancjusza II (335–336), złoty łańcuszek, złote wisiorki wiaderkowate, a także pocięte srebrne naczynia, związane z ogólnoeuropejskim horyzontem ciętego srebra (K. GODŁOWSKI 1981, 78–80; K. ANDERSSON 1995; A. BURSCH 1998b, 76–79, 182–183 i 237, nr 14; A. CIEŚLIŃSKI 2008, 120–123; 2010, 162–168; V. HILBERG 2009, 157–162; A. RAU 2013, 341, 343; V.I. KULAKOV 2014). Nie jest do końca jasne, czy przedmioty te pochodzą z jednego, dwóch lub trzech depozytów, rozwleczonych w trakcie prac rolnych, czy też są pojedynczymi przedmiotami, które trafiły do ziemi z uwagi na fakt, iż miejsce to pełniło szczególną funkcję na wzór *central place* w Gudme na Fionii (por. V. HILBERG 2009, 161–163, ryc. 5.60; A. CIEŚLIŃSKI 2010, 165). Należy jednak zwrócić uwagę, że w świetle nowych badań ich chronologia jest stosunkowo wąska i zamyka się między ostatnią ćwiercią IV wieku a, najpóźniej, pierwszym ćwierćwieczem V wieku.

Wreszcie w miejscowości Nałaby, gm. Lelkowo, został odkryty solid Teodozjusza II z lat 408–450 (R. CIOŁEK 2007, 137, nr 229). Jest to położone najdalej na wschód znalezisko późnorzymskiego solida.

Podsumowując uwagi dotyczące szerszego kontekstu archeologicznego odkrycia naszego aureusa, można uznać, że został on zgubiony lub raczej zdeponowany na pograniczu kulturowym, obejmującym północno-wschodni skraj zasięgu osadnictwa kultury wielbarskiej. Skupiska osadnicze, które powstały tam w fazie B_{2b} (skupisko północne) i fazie C_{1b}–C₂ (skupisko południowe), zwłaszcza w kontekście omówionych powyżej zespołów z Fromborka, Trąbek i Młoteczna, są świadectwem formującego się w okresie późnorzymskim u ujścia Pasłęki, blisko pogranicza bałtyjskiego, bogatego centrum osadniczego o interregionalnych kontaktach, istniejącego do początków okresu wędrówek ludów (A. BITNER-WRÓBLEWSKA, W. WRÓBLEWSKI 2015; A. CIEŚLIŃSKI 2017).

Opis aureusa (Ryc. 3)

Aureus cesarza Marka Aureliusza bity dla Faustyny Młodszej w Rzymie, lata 174–175, waga 7,23 g, pozycja stempla na godz. 6.

Av.: FAVSTINA[E] AVGVSTAE

Popiersie Faustyny w draperii, z włosami spiętymi w kok z tyłu głowy, w prawo.

Rv.: MATRICA STRORVM

Postać kobieca w welonie i długiej draperii stoi w lewo, w prawej ręce trzyma patelnię nad płonącym ołtarzem zdobionym girlandami, w lewej – pojemnik na kadzidło, po lewej stronie stoją dwa znaki legionowe, lewy z nich zwieńczony jest posążkiem Wiktorii.

Uwagi: fragment krążka został przed wybiciem odcięty przy krawędzi; nad głową cesarzowej znajduje się otwór wykonany od strony awersu; moneta jest bardzo dobrze zachowana, niemal nie nosi śladów wytarcia.

Opisywany aureus jest unikatem, nie występuje w podstawowych korpusach RIC i OCRE. Znane są natomiast analogiczne monety brązowe noszące na rewersie dodatkowo legendę SC: sesterce – RIC 346, nr 1661; i asy – RIC 346, nr 1662; w tym z wariantem trzech znaków wojskowych na rewersie: RIC 346, nr 1159–1660 (Ryc. 4; por. też M. THIRON 1967; M.T. BOATWRIGHT 2003). Ponadto w zbiorach Cabinet des Médailles w Brukseli znajduje się aureus pochodzący z kolekcji Chastela (Ryc. 5), który ma wprawdzie identyczny rewers, choć wybity innym stemplem, lecz na awersie znajduje się legenda w mianowniku: FAVSTINA AVGVSTA (M. THIRON 1967; F. DE CALLATAÿ, J. VAN HEESCH 1999, 119, nr 648, tabl. 33).

Dyskusyjna pozostaje przedstawiona na rewersie postać kobieca składająca ofiarę. Wedle wszelkiego prawdopodobieństwa jest to cesarzowa Faustyna Młodsza, choć zdaniem Michaela A. Speidela (2012) chodzi tu o *Pietas*, personifikację pobożności.

Zastanawiająca jest znaczna waga monety, która mimo otworu wynosi 7,23 g. Także zachowany w idealnym stanie aureus z kolekcji Cabinet des Médailles w Brukseli waży 7,31 g. W rezultacie reformy cesarza Nerona w latach 63–65 z funta (*libra*) zaczęto wybijać 45 aureusów, w miejsce wprowadzonych reformą Oktawiana Augusta 42 egzemplarzy. W efekcie średnia waga aureusa, wynosząca w początkach pryncypatu ok. 7,79 g, została przez Nerona obniżona do ok. 7,28 g (K. BUTCHER, M. PONTING 2014, 251–253). W III wieku następowały dalsze redukcje jego wagi.

Krażki monetarne były w starożytności z reguły odlewane i czasem ich waga znacznie przekraczała ustalony standard. Wówczas odcinano przy krawędzi fragment krażka; i to jest przypadek naszej monety.

Tytuł *mater castrorum* i czas emisji

Tytuł *augusta* w odniesieniu do Faustyny II występujący w celowniku na awersie naszego aureusa jest całkiem oczywisty. Żonie młodego Marka Aureliusza nadano go w grudniu 147 roku, po urodzeniu pierwszego dziecka, Domitii Faustyny, i od tego czasu pojawia się on na monetach z jej imieniem (E. WALLINGER 1990, 49–51; A. BIRLEY 1993, 103; M.T. BOATWRIGHT 2003, 252; por. S. PRIWITZER 2008; B. LEVICK 2014).

Natomiast występujący na rewersie w celowniku tytuł *mater castrorum* (= matka obozów wojskowych) w mennictwie i epigrafice rzymskiej pojawia się po raz pierwszy, właśnie w odniesieniu do Faustyny Młodszej. Tytuł ten, o charakterze prestiżowo-religijnym, cesarzowa uzyskała w czerwcu 174 roku, gdy towarzyszyła swemu mężowi w Sirmium (obecnie Sremska Mitrovica w Serbii), stolicy prowincji Dolna Panonia (A. BIRLEY 1993, 178, 254; M.T. BOATWRIGHT 2003; M.A. SPEIDEL 2012, 140–147). Marek Aureusz prowadził wówczas intensywne walki z mieszkającymi za Dunajem plemionami germańskimi (Markomanami, Kwadami) i sarmackimi (Jazygami), określane mianem wojen markomańskich (A. BIRLEY 1993, 159–183, 249–255; H. FRIESINGER, J. TEJRAL, A. STUPPNER 1994).

Naszą monetę możemy zatem datować na stosunkowo wąski odcinek czasu ostatnich miesięcy życia Faustyny II, między czerwcem 174 roku a schyłkiem 175 roku. Cesarzowa zmarła bowiem zimą, na przełomie 175 i 176 roku, w południowej Kapadocji u stóp góry Tauros, w miasteczku nazwanym na jej cześć Faustinopolis (por. A. BIRLEY 1993, 191–192, 228; S. PRIWITZER 2008; M.A. SPEIDEL 2012, 147–151; B. LEVICK 2014). Jest to jeden z niewielu przypadków, gdy można precyzyjniej datować czas emisji monet Marka Aureliusza z popieraniem Faustyny Młodszej. Może on być podstawą dla próby uściślenia chronologii także przynajmniej części pozostałych monet bitych dla cesarzowej.

Z analogiczną legendą rewersu, jednak odmiennym wyobrażeniem, były bite w latach 176–180 monety pośmiertne, upamiętniające wielką cesarzową: aureusy (RIC 274, nr 751), denary (RIC 274, nr 752–753) i sesterce (RIC 350, nr 1711–1712). Wyobrażenie przedstawia Faustynę w draperii, siedzącą w lewo, trzymającą w prawej wyciągniętej ręce glob zwieńczony Feniksem, w lewej zaś berło; przed nią stoją dwa lub trzy znaki wojskowe (Ryc. 6). Do tej pory znany jest tylko jeden typ aureusa z trzema znakami wojskowymi, ale można sądzić, że wybita była także moneta złota reprezentująca ten drugi typ.

Na rewersie naszego aureusa, jak już wspomniano, najpewniej przedstawiona jest Faustyna (lub ewentualnie *Pietas*) składająca ofiarę na płonącym ołtarzu w sąsiedztwie znaków wojskowych (*signa militaria*), będących najistotniejszymi symbolami rzymskiej armii. Tytuł *mater castrorum* i pobyt Faustyny u boku cesarza wraz z jego żołnierzami odgrywały istotną rolę w pielęgnowaniu i utrzymaniu tradycji dynastycznej, która miała mieć religijny charakter. Trzeba mieć na uwadze fakt, że Annia Galeria Faustina Minor stanowiła jedną z centralnych postaci dynastii Antoninów. Była najmłodszą córką Antonina Piusa i Faustyny Starszej, w 145 roku poślubiła swego kuzyna Marka Aureliusza, adoptowanego i desygnowanego na przyszłego cesarza przez jej ojca. Powiła mu co najmniej czternaścioro dzieci, w tym przyszłego cesarza Kommodusa (por. A. BIRLEY 1993, 247–248; M.T. BOATWRIGHT 2003, 252–253, 266; S. PRIWITZER 2008; B. LEVICK 2014). Problematykę pojawienia się tytułu *mater castrorum* w tym kontekście w wyczerpujący i kompetentny sposób omówił niedawno Speidel (2012), nie będziemy zatem jej tu rozwijać.

Od czasów Faustyny Młodszej tytuł ten zaczął coraz częściej towarzyszyć cesarzowym, zwłaszcza w okresie kryzysu III wieku, kiedy to wojsko decydowało o obwołaniu kolejnych imperatorów (P. CALABRIA 1989). Ostatni przypadek jego użycia pojawia się na medalu Marii Teresy z 1743 roku, ewidentnie nawiązującej do rzymskiej tradycji poprzedniczek (Ryc. 7; M.A. SPEIDEL 2012, 130–131).

Okoliczności napływu

Bardzo dobry stan zachowania naszego aureusa mógłby wskazywać, że na obszary Barbaricum napłynął on w niedługim czasie po wybiciu. Jako najbardziej prawdopodobne okoliczności można by wówczas wskazać toczone nad Dunajem wojny markomańskie. Bez wątplenia w ich rezultacie na terenach Północy pojawiła się ogromna fala drugowiecznych denarów (F. BERGER 1992, 157–159; 2008, 105; A. BURSCH 1994, 472–475; 2004, 196–198; 2011, 69–71; T. LUCHELLI 1998; R. WOLTERS 1999, 385–386; M. ERDRICH 2001, 127–128; A. DYMOWSKI, K. MYZGIN 2014; por. też tekst Arkadiusza Dymowskiego w tym tomie). Jednak taki scenariusz w odniesieniu do aureusa ze Stygajni wydaje się bardzo mało prawdopodobny, choć oczywiście nie można go całkowicie wykluczyć.

Znaleziska aureusów z czasów od reformy Nerona przeprowadzonej w latach 63–65 do schyłku dynastii Antoninów z obszarów środkowo- i wschodnioeuropejskiego Barbaricum, w odróżnieniu od masowo znajdowanych denarów, są stosunkowo rzadkie. Z reguły są też silnie wytarte, choć znane są bardzo nieliczne egzemplarze stosunkowo dobrze zachowane (Ryc. 8, 9).

Tylko w siedmiu przypadkach aureusy z lat 63/65–192 zostały zarejestrowane w archeologicznych kontekstach zwartych i są to przede wszystkim groby okazałe, datowane na okres późnorzymski, tj. fazy C₁–C₂.

W grobie 8 z Haßleben, Kr. Sömmerda, w Turynгии wystąpiły cztery aureusy: Hadriana z lat 134–138, dwa Antonina Piusa z lat 145–161 i 151–152 oraz Galiena z lat 260–268, z czego

trzy pierwsze miały otwory (W. SCHULZ 1933, 4–12; R. LASER 2003b, 201–202, nr 1033), zaś w Gommern, Kr. Jerichower Land, w Saksonii-Anhalcie znaleziono aureus Trajana z lat 112–114 oraz pozłacaną srebrną blaszkę stanowiącą okucie nitu imacza tarczy, wytłoczoną najprawdopodobniej denarem Aleksandra Sewera (S. FRÖHLICH 2000, 204–205; R. LASER 2003a, 40, nr 1003). Oba pochówki datowane są na późną fazę C₂, bliżej schyłku III wieku.

Z terenów kultury wielbarskiej w Ostrowitem, gm. Chojnice, w częściowo wyrobowanym grobie dziecka pochowanego w kłodzie drewnianej z kamienną obudową znajdował się aureus Witeliusza – co ciekawe, pozbawiony otworu – wraz z fragmentami szklanego pucharka oraz srebrną sprzączką, końcówką pasa i sprężyną fibuli. Zespół ten można datować ogólnie na fazę C₁, zapewne pierwszą połowę III wieku (K. WALENTA 2007). W Starych Grochach, gm. Poświętne, w kurhanie IV tzw. typu rostołckiego (na temat wyróżniania tego typu por. A. CIEŚLIŃSKI 2014), w pochówku szkieletowym wewnątrz trumny kłodowej odkryto zaopatrzonego w otwór aureus Lucjusza Werusa z lat 166–167 (RIC 260, nr 573). Grób ten datowany jest najpewniej, podobnie jak pozostałe kurhany tzw. typu rostołckiego, na fazę C_{1b}–C₂ – sądząc po typie ostrogi, raczej na drugą połowę III wieku (K. RUSIN 2001a; 2001b).

Z grobu ciałopalnego kultury czerniachowskiej z miejscowości Juśkowice I, obw. lwowski (Йосипівка I, Львівська обл.), znany jest ucięty fragment (ok. 1/6) bardzo wytartego aureusa Nerona (Ryc. 10; por. Ů. REVERA 2012). Grób nie zawierał niestety żadnego wyposażenia poza fragmentami ceramiki. Niemniej początki kultury czerniachowskiej datowane są na ok. połowę III wieku; tak też najwcześniej można zatem określić czas zdeponowania tej monety. Do tego interesującego znaleziska powrócimy jeszcze w dalszej części.

Ponadto w Ejsbøl Mose, Haderslev Amt, na Jutlandii został znaleziony zaopatrzonego w trzy otwory, silnie wytarty aureus Antonina Piusa bity dla Faustyny Starszej, wybity po 141 roku (RIC 74, nr 395a), stanowiący element dekoracyjny ekwipunku wojskowego, najpewniej pasa, który wraz z wyposażeniem całej drużyny germańskiej został wrzucony do pobliskiego jeziora (H.W. HORSNÆS 2010, 74–75, 146, 169; A. BURSCH 2011, 21, ryc. 18; 80–81). Zlokalizowane w nim depozyty datowane są na fazy C₂–C₃ (M. ØRSNES 1988; H.Ch.H. ANDERSEN 2003).

W Jerzmanowicach, gm. Jerzmanowice-Przegonia, w zespole Słoneczne Skały na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej, został znaleziony depozyt zawierający ponad 250 denarów z I i II wieku, cztery złote monety zaopatrzone w uszka: aureus Klaudiusza wybity za Nerona, aureus Sewera II (także z otworem), solid Walentyniana I i złote naśladownictwo barbarzyńskie aureusa Maksymiana Herkulusa, a także złote ozdoby, w tym zawieszki księżycową zdobioną granulowanymi trójkątami i zawieszki toporową (A. DYMOWSKI 2007, 77; 2011, 223–224 – jako Szklary). Zespół datowany jest na fazę C₃–D, zapewne na schyłek IV wieku, i należy go wiązać z emigrantami z terenów kultury czerniachowskiej w czasach najazdów huńskich.

Z obszarów kultury przeworskiej w Zawadzie, gm. Połaniec, w sąsiedztwie ciałopalnego grobu 192 wyposażonego m.in. w naczynie *terra sigillata* Heleniusa z Westendorf z okresu dynastii Sewerów, datowanego prawdopodobnie na fazę C₁, zapewne na pierwsze ćwierćwiecze III wieku, znaleziony został silnie wytarty aureus Nerona z lat 65–66 (Ryc. 11). Autorzy badań dowodzą, iż pochodził on pierwotnie z tego pochówku, co nie jest jednak całkiem pewne (B. CHOMENTOWSKA, J. MICHALSKI 1992; P. KACZANOWSKI, U. MARGOS 2002, 361, nr 898). Niemniej, co ciekawe, moneta nie ma otworu.

Nieco inny obraz przedstawiają znaleziska aureusów z zachodnich terenów Barbaricum, tj. Dolnej Saksonii, Westfalii i Jutlandii. Występujące na tych obszarach złote monety Oktawiana Augusta i Tyberiusza pojawiły się tam w kontekście obecności rzymskiej armii na wschód od Renu (F. BERGER 1992, 104–114). W miejscowości Bæk, Haderslev Amt, na południowej Jutlandii w okazałym grobie szkieletowym, datowanym na fazy B₁–B_{2a}, a zatem na I wiek,

został znaleziony aureus Tyberiusza bity w Lugdunum w latach 36–37 (C. KORTHAUER 1997; H.W. HORSNÆS 2010, 63, 146). Jego napływ związany był zapewne z omawianym horyzontem. Z terenów północno-zachodniej Jutlandii znany jest także interesujący depozyt 31 denarów i niemal nie wytartego aureusa Nerona z Ginderup, Thy Herred (L.M.H. BJERG 2007, 41–55; H.W. HORSNÆS 2010, 52, 105–106). Został on znaleziony na osadzie, pod podłogą domu III, datowanego na fazę B₂. Denary ze skarbu datowane były na lata 125/120 przed Chr. – 74 po Chr. A zatem ten pozbawiony otworu aureus został zdeponowany u schyłku I lub w pierwszej połowie II wieku.

Niemniej gdy chodzi o obszary środkowoeuropejskiego i wschodniego Barbaricum, zdecydowana większość znanych archeologicznych zespołów zwartych zawierających aureusy z lat 64–192 datowana jest na rozwinięte fazy okresu późnorzymskiego, tj. na drugą połowę wieku III i później. Wyjątkiem są dwa niepewne przypadki grobów z Zawady i Ostrowitego. Co ciekawe, aureusy w obu tych zespołach pozbawione są otworów. Wskazywałoby to na fakt, że zwyczaj wykonywania otworów w monetach złotych w pierwszej połowie III wieku nie był jeszcze praktykowany.

Podsumowując wyniki powyższej analizy archeologicznej, można stwierdzić, że brak jest pewnych kontekstów, które potwierdzałyby drugowieczny napływ aureusów na obszary Europy Środkowo-Wschodniej.

Obraz danych archeologicznych jest zatem całkowicie zbieżny z analizą źródeł numizmatycznych. Na terenach szeroko rozumianego kręgu gockiego, obejmującego w okresie późnorzymskim kultury wielbarską i czerniachowską, tj. obszary od południowej strefy Bałtyku po północne wybrzeża Morza Czarnego, znajdowane są setki aureusów od czasów panowania Nerona (po reformie) do schyłku III wieku. Zwłaszcza w XXI wieku liczba znalezisk zwiększyła się znacznie, ponieważ są znajdowane przez poszukiwaczy przy użyciu wykrywaczy metali (Ryc. 12; K. MYZGIN 2017). Od 2018 roku monety te są rejestrowane na portalu *on-line* stworzonym przy Laboratorium Cyfrowej Humanistyki na Uniwersytecie Warszawskim przez Kiryłę Myzgina (Кирилл МЫЗГИН)³. Napływały one do Barbaricum nie w rezultacie handlu, a w okolicznościach politycznych, jako łupy, trybuty, roczne subsydia czy dary dyplomatyczne dla elit władzy, w zamian za pomoc militarną lub utrzymywanie spokoju na granicach Cesarstwa (A. BURSCHÉ 1996a, 106–115, 125–128; K. MYZGIN 2016b; K. MYZGIN, D.A. FILATOV 2018). Na lata 238–251 datowane są najliczniejsze aureusy pochodzące z barbarzyńskich znalezisk, które stanowią część łupów zagarniętych przez drużyny gockie ze skarbcza cesarskiego po zwycięskiej bitwie pod Abritus, w pobliżu obecnej miejscowości Razgrad w Bułgarii, stoczonej w 251 roku, w której poległ cesarz Trajan Decjusz (A. BURSCHÉ 2013; 2016; K. MYZGIN 2016a; A. BURSCHÉ, B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA 2018).

Wydaje się, że właśnie wraz z tą wielką falą aureusów na obszary Barbaricum mogły napłynąć także egzemplarze dużo wcześniejsze, w tym też nasza moneta ze Stygajn. Potwierdzeniem tego faktu może być wspomniane wyżej znalezisko uciętego fragmentu aureusa Nerona z grobu kultury czerniachowskiej w Juśkowicach I. Horyzont ciętych aureusów znajdowanych na obszarach kręgu gockiego, przede wszystkim na cmentarzyskach, jest bowiem ściśle powiązany z efektem zwycięskiej bitwy pod Abritus. W ten sposób drużyny gockie postępowały z łupami. Znalezisko z Juśkowic I wskazuje, że w skarbcu cesarskim w połowie III wieku znajdowały się jeszcze aureusy Nerona. Mogły w nim zatem również być złote monety z czasów Antoninów.

Nie jest jednak wykluczone, że pierwsze złote monety trafiały do rąk germańskich elit już w nieco wcześniejszym okresie, w czasie wzmożonej aktywności gockiej i obecności ich

³ Por. <http://rgcb.lach.edu.pl>.

drużyn na południe od Dunaju, poczynając od panowania Gordiana III. Z kolei ich napływ w czasach wcześniejszych niż schyłek lat trzydziestych III wieku wydaje się bardzo mało prawdopodobny. Natomiast aureusy z lat 64–192 mogły trafiać do rąk Barbarzyńców być może jeszcze w czasach późniejszych, nawet za panowania Galiena (casus opisywanego wyżej grobu okazałego z Haßleben) czy za uzurpatorów galijskich.

Niestety z obszarów Cesarstwa, z dosyć trudnych do wyjaśnienia przyczyn, nie są niemal znane skarby aureusów z drugiej i trzeciej ćwierci III wieku, które zawierałyby większe serie monet (J.-P. CALLU, X. LORiot 1990; C.E. KING 1993; R. BLAND, X. LORiot 2010; R. BLAND 2013). Interesujący jest natomiast fakt, że w odkrytym w 2007 roku skarbie z Fontaine-la-Gaillarde, w departamencie Yonne w Burgundii, liczącym 249 aureusów od Tyberiusza do Probusa, znajdowało się ponad 40% egzemplarzy drugowiecznych (D. GRICOURT, D. HOLLARD, M. BLET-LEMARQUAND 2014). W największym do tej pory uchwyconym i opublikowanym skarbie aureusów liczącym ponad 2600 egzemplarzy, znalezionym przy Feldstraße w Trewirze, kończącym się monetami ze 196 roku, znajdują się liczne aureusy z czasów Nerona czy Wespazjana, z których część jest w bardzo dobrym stanie, niemal nie wytarta (K.-J. GILLES 2013). A zatem znane są przypadki, że złote monety, nawet ponad wiek od czasów ich emisji, nie noszą niemal śladów użytkowania. Wynikało to z faktu, że poczynając zwłaszcza od dynastii Sewerów, w coraz mniejszym stopniu uczestniczyły one w regularnym, intensywnym obiegu, tak jak denary czy pieniądz brązowy (R. BLAND 2013, 274). Zaczęły być traktowane jako kruszec, często przerabiany na biżuterię, i długotrwale przechowywane w skarbcach rodzinnych, przekazywanych z pokolenia na pokolenie (C.E. KING 1993; X. LORiot 2003). Moneta ze Stygajny może być takim właśnie przypadkiem, co tłumaczyłoby jej bardzo dobry stan zachowania, mimo późnego napływu na obszary Barbaricum.

Podsumowując te rozważania, należy zatem stwierdzić, że nasz aureus opuścił tereny Cesarstwa najprawdopodobniej ok. połowy III wieku, wraz z pierwszymi falami monety złotej docierającymi na obszary kręgu gockiego w okolicznościach kontaktów politycznych z Imperium.

Funkcja na Północy

Nasz aureus zaopatrzony jest w otwór przebity nad głową cesarzowej od strony awersu. Niemal wszystkie aureusy i trzecowieczne *multipla* znajdowane na obszarach Barbaricum mają otwory. W ostatniej ćwierci III wieku zaczyna się rozwijać lokalna moda na zaopatrywanie złotych monet i medalionów w uszka. Osiąga ona swoje apogeum w IV wieku, choć nadal pojawiają się czasem solidy z otworami, i jest kontynuowana na obszarach Barbaricum do początku wieku VI. Na zmianę obowiązującej mody w końcu III wieku wskazuje fakt zasklepiania otworu i doczepiania uszka, widoczny szczególnie często na późnych aureusach, poczynając od panowania Galiena (J.-P. CALLU 1969, 429–430; 1991, 99–103; A. BURSCHÉ 1998b, 129–176; 2008; A. BURSCHÉ, T. WIĘCEK 2010; K. MYZGIN 2015).

Niemal we wszystkich przypadkach otwór wykonany jest od strony awersu i podobnie jak uszko pojawia się nad głową cesarza bądź też przedstawiciela jego rodziny. Fakt ten wskazuje, iż Barbarzyńcy przywiązywali szczególną rolę do występującego na awersie portretu. Interesujące jest, że otwory znajdują się także w pociętych monetach związanych z horyzontem Abritus (A. BURSCHÉ 2013; 2016; A. BURSCHÉ, B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA 2018). A zatem, przynajmniej w przypadku aureusów Trajana Decjusza i jego bezpośrednich poprzedników, otwory były wykonywane wkrótce po zagarnięciu przez drużyny gockie skarbcza cesarskiego. Na fakt, iż w drużynach germańskich znajdowali się wykwalifikowani rzemieślnicy, w tym

złotnicy, wskazuje obecność odpowiednich narzędzi w wyposażeniach wojowników, znajdujących w depozytach bagiennych (A.S. DOBAT 2008; A. BURSCH 2011, 22–23). Ich głównym zadaniem była bieżąca naprawa rynsztunku wojennego. To zapewne oni wykonywali otwory w aureusach, być może jeszcze podczas obecności drużyn na terenach Cesarstwa Rzymskiego.

O ile złote monety występują poza skarbami w kontekście archeologicznym, są to z reguły okazale wyposażone groby przedstawicieli germańskich elit, w tym także kobiet, lub też pochówki wojowników (J. BEMMANN 2006; 2014; A. BURSCH 2013; A. BURSCH, B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA 2018). Potwierdzeniem tej istotnej roli monet złotych jest fakt, iż na awersie zaopatrzonego w otwór aureusa Postumusa, przechowywanego w kolekcji Ossolineum, znajduje się *graffito* w języku greckim ΓΟΥΝΘΙΟΥ, najpewniej jednego z wodzów oddziałów *ingentia auxilia germanorum* przy legionie X *Fretensis* o imieniu Gunpijaz, właściciela monety (A. DEGLER 2015).

Można zatem sądzić, że monety były noszone jako swoiste symbole przynależności do tych elit przez przedstawicieli określanych w źródłach rzymskich jako *principes* czy też *reguli*, a w przypadku kobiet także przez germańskie wieszczki. Być może stanowiły też swoisty emblemat przynależności do drużyny. Portret cesarza bądź przedstawicieli jego rodziny, reprezentujących potężne Imperium, miał dla właścicieli tych aureusów wyjątkowe, być może magiczne, np. apotropaiczne, znaczenie, podobnie jak medale z przedstawieniami władców brytyjskich lub francuskich, a następnie amerykańskich prezydentów, dla wodzów plemion indiańskich Ameryki Północnej (A. BURSCH 1998b, 198–200).

Wnioski

Nie jest to pierwszy przypadek, gdy na obszarach Barbaricum znajdowany jest unikatowy egzemplarz mennictwa rzymskiego. Zwłaszcza wiele monet złotych, znanych wyłącznie z jednego egzemplarza, ma proveniencję barbarzyńską, o czym częstokroć świadczy znajdujący się w nich otwór lub doczepione uszko (A. BURSCH 1980; A. BURSCH, T. WIĘCEK 2010). W ostatnich latach wiele bardzo rzadkich lub unikalnych aureusów, z reguły zaopatrzonych w otwór, zostało znalezionych na Ukrainie, na terenach związanej z kręgiem gockim kultury czerniachowskiej, w tym rzadkie egzemplarze Galiena (K. MYZGIN 2016b), unikatowe aureusy uzurpatorów Kwietusa czy Juliana I (K. MYZGIN, D.A. FILATOV 2018) oraz Emiliana⁴.

Także duża liczba złotych medalionów z III i IV wieku znana jest wyłącznie z egzemplarzy pochodzących z obszarów na wschód od Renu i północ od Dunaju (por. A. BURSCH 1996b; 1998a; 1998b; 2002; 2003; 2009). Można się zatem zastanawiać, czy jest to tylko przypadek, związany z faktem, że dysponujemy raptem niewielkim ułamkiem oryginalnej liczby numizmatów w różny sposób użytkowanych i deponowanych po obu stronach limesu, czy też jest to jakaś prawidłowość?

Wydaje się, że w odróżnieniu od złotych *multipla*, bitych okazjonalnie w znacznej mierze w mennicach prowincjonalnych, z których część mogła trafiać wyłącznie do rąk germańskich elit (A. BURSCH 1998b; 2000), aureusy regularnych emisji mennicy centralnej w Rzymie musiały jednak w zdecydowanej większości docierać do mieszkańców Cesarstwa. Sytuacja, jaka miała miejsce po klęsce Trajana Decjusza pod Abritus, była zdecydowanie wyjątkiem (por. wyżej).

Monety złote wraz z podatkami trafiały z reguły z powrotem do kasy państwowej. Tam częstokroć ulegały przetopieniu, w celu wybicia nowych aureusów z bardziej aktualnymi wizerunkami i legendami, a w III wieku także o zaniżonej wadze (R.P. DUNCAN-JONES 1994, 193–212;

⁴ Moneta niepublikowana, informację tę zawdzięczamy dr. Myzginowi.

R. BLAND 1996, 83; 2013, 274–275). Tym zapewne należy tłumaczyć fenomen zachowania się rzadkich typów aureusów poza obszarami Cesarstwa, gdzie takie procesy nie następowały. Na terenach Barbaricum użytkowanie monet złotych, jak to wyżej opisywaliśmy (por. też A. BURSCH 2008), miało inny charakter niż w Imperium; dużo częściej bywały też tam w różnym charakterze deponowane.

Aleksander Bursche ORCID 0000-0002-6698-1396
Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
abursche@yahoo.com

Marek F. Jagodziński ORCID 0000-0003-1560-1928
Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu
Bulwar Zygmunta Augusta 11
82-300 Elbląg
mf.jagodzinski@wp.pl

Skróty

OCRE Online Coins of the Roman Empire, <http://numismatics.org/ocre>.
RGCB Online Roman Gold Coins from Barbaricum, <http://www.rgcb.lach.edu.pl>.
RIC H. MATTINGLY, E.A. SYDENHAM, *Roman Imperial Coinage*, t. 3: *Antoninus Pius to Commodus*, London 1930.

Bibliografia

- ANDERSEN, H.Ch.H.
2003 *New investigations in Ejsbøl bog*, [w:] L. Jørgensen, B. Storgaard, L. Thomsen (red.), *The Spoils of Victory. The North in the Shadow of the Roman Empire*, Copenhagen, 246–255.
- ANDERSSON, K.
1995 *Romartida guldsmede i Norden III. Övriga smycken, teknisk analys och verstdsgrupper*, Aun 21, Uppsala.
- BEMMANN, J.
2006 *Zur Münz- und Münzerstanzbeigabe in Gräbern der Römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit des mittel- und nord-westeuropäischen Barbaricums*, „Studien zur Sachsenforschung” 15, 1–62.
- 2014 *Mitteldeutschland und das Gallische Sonderreich 260–274: Eine Liebgewonnene These auf dem Prüfstand*, „Kölner Jahrbuch” 47, 179–213.
- BERGER, F.
1992 *Untersuchungen zu römerzeitlichen Münzfunden in Nordwestdeutschland*, Studien zu Fundmünzen der Antike 9, Berlin.
- 2008 *Die Römischen Fundmünzen in Niedersachsen und Westfalen. Kontext und Funktionen*, [w:] A. Bursche, R. Ciolek, R. Wolters (red.), *Roman Coins outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop, Radziwiłł Palace, Nieborów (Poland), 3–6 September 2005*, Collection Moneta 82, Wetteren, 105–111.
- BIRLEY, A.
1993 *Marcus Aurelius. A Biography*, London.
- BITNER-WRÓBLEWSKA, A., WRÓBLEWSKI, W.
2015 *Aestii Tacyta. Kim naprawę byli?*, „Barbaricum” 11, 65–78.
- BJERG, L.M.H.
2007 *Romerske denarfund fra jyske jernalderboplader. En arkæologisk kulegravning*, Aarhus.
- BLAND, R.
1996 *The development of gold and silver coin denominations, A.D. 193–253*, [w:] C.E. King, D. Wigg (red.), *Coin Finds and Coin Use in the Roman World. The Thirteenth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History, 25–27.3.1993, A NATO Advanced Research Workshop, Berlin*, 63–100.
- 2013 *What happened to gold coinage in the 3rd c. A.D.?*, „Journal of Roman Archaeology” 26, 263–280.

BLAND, R., LORiot, X.

2010 *Roman and Early Byzantine Gold Coins found in Britain and Ireland with an Appendix of New Finds from Gaul*, Royal Numismatic Society, Special Publication 46, London.

BOATWRIGHT, M.T.

2003 *Faustina the Younger, „Mater Castrorum”*, [w:] R. Frei-Stolba, A. Bielman, O. Bianchi (red.), *Les femmes antiques entres sphère privée et sphère publique*, Bern, 249–268.

BURSche, A.

1980 *Nieznana moneta Konstancjusza Chlorusa*, „Wiadomości Numizmatyczne” 24, 2–3.

1994 *Die Markomannenkriege und der Zufluß römischer Münzen in das Barbaricum*, [w:] H. FRIESINGER, J. TEJRAL, A. STUPPNER 1994, 471–485.

1996a *Later Roman-Barbarian Contacts in Central Europe. Numismatic Evidence*, Studien zu Fundmünzen der Antike 11, Berlin.

1996b *Najstarsze rzymskie medaliony z Barbaricum*, [w:] A. Kokowski (red.), *Studia Gothica I. In memoriam Ryszard Wołgiewicz*, Lublin, 85–100.

1998a *Unikalny medalion Licyniusza I z północnej Małopolski*, [w:] J. Kolendo, J. Andrzejowski, A. Bursche (red.), *Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski*, t. 1, Korpus znalezisk rzymskich z europejskiego Barbaricum – Polska, Suplement 1, Warszawa, 147–154.

1998b *Złote medaliony rzymskie w Barbaricum. Symbolika prestiżu i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności*, „Światowit”, Supplement Series A: Antiquity 2, Warszawa.

2000 *Roman gold medallions in Barbaricum. Symbols of power and prestige of Germanic elite in Late Antiquity*, [w:] B. Kluge, R. Weissner (red.), *Proceedings of 12th International Numismatic Congress in Berlin*, Berlin, 28–45.

2002 *Nieznany medalion cesarza Waleriana*, [w:] B. Paszkiewicz (red.), *Moneta Mediævalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, 357–366.

2003 *The Victoria Sarmatica of AD 340*, [w:] C. von Carnap-Bornheim (red.), *Kontakt – Kooperation – Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrh. n. Chr.*, Neumünster, 407–413.

2004 *Dalsze monety ze skarbu w Liwie, powiat Węgrów. Trzeciowieczne denary na terenach Barbaricum*, [w:] W. Kaczanowicz (red.), *Studia z dziejów antyku. Pamięci Profesora Andrzeja Kunisza*, Katowice, 192–205.

2008 *Functions of Roman coins in Barbaricum of Later Antiquity. An anthropological essay*, [w:] A. Bursche, R. Ciolek, R. Wolters (red.), *Roman Coins outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop, Radziwiłł Palace, Nieborów (Poland), 3–6 September 2005*, Collection Moneta 82, Wetteren, 395–416.

2009 *The unique gold Roman numismates from the collection of the National Museum of Ukrainian History in Kiev*, „Polish Numismatic News” 2009, 85–104.

2011 *Illerup Ådal 14: Die Münzen*, Århus.

2013 *The battle of Abrittus, the Imperial treasury and aurei in Barbaricum*, „The Numismatic Chronicle” 173, 151–171.

2016 [A. Бурше], *Битва при Абрите, императорская казна и ауреусы в Барбарикуме*, „Oium” 5, 127–140.

BURSche, A., NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA, B.

2018 *Two antique gold coins from Ulów in Roztocze*, [w:] B. Niezabitowska-Wiśniewska et alii (red.), *Studia Barbarica*, t. 2, Lublin, 248–267.

BURSche, A., WIECEK, T.

2010 *Roman gold coins and medallions, pierced or looped, from the collections of the National Museum of Ukrainian History in Kyiv*, „Wiadomości Numizmatyczne” 64, 193–224.

BUTCHER, K., PONTING, M.

2014 *The Metallurgy of Roman Silver Coinage. From the Reform of Nero to the Reform of Trajan*, Cambridge.

CALABRIA, P.

1989 *La leggenda “mater castrorum” sulla monetazione imperiale*, „Miscelanea Graeca e Romana” 14, 228–233.

CALLATAÿ, F. DE, HEESCH, J. VAN

1999 *Greek and Roman Coins from the du Chastel Collection. Coin Cabinet of the Royal Library of Belgium*, London.

CALLU, J.-P.

1969 *La politique monétaire des empereurs romain de 238 à 311*, Bibliothèque des Ecoles Françaises d’Athènes et de Rome 214, Paris.

1991 *La perforation de l’or romain*, [w:] H.Ch. Noeske, H. Schubert (red.), *Die Münze. Bild – Botschaft – Bedeutung. Festschrift für Maria R.-Alföldi*, Frankfurt am Main, 99–121.

CALLU, J.-P., LORiot, X.

1990 *L’or monnayé, t. 2: La dispersion des aurei en Gaule romaine sous l’Empire*, Cahiers Ernest Babelon 3, Juallès-Pins.

CHOMENTOWSKA, B., MICHALSKI, J.

1992 *Ciałopalny zespół z cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich w Zawadzie, woj. tarnobrzskie*, „Wiadomości Archeologiczne” 52/1, 1991–1992, 99–110.

CIEŚLIŃSKI, A.

2008 *Die spätromische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit an der Passarge/Pasłęka*, [w:] B. Niezabitowska-Wiśniewska et alii (red.), *The Turbulent Epoch. New Materials from the Late Roman Period and the Migration Period*, Monumenta Studia Gothica 5, Lublin, 113–131.

2009 *Kultura wielbarska nad Łyną, Pasłęką i górną Drwęcą*, „Pruthenia” 4, 87–115.

2010 *Kulturelle Veränderungen und Besiedlungsabläufe im Gebiet der Wielbark-Kultur an Łyna, Pasłęka und oberer Drwęca*, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Neue Folge 17, Berlin.

2014 *Kopce kultury wielbarskiej z Mazowsza i Podlasia a tzw. typ rostółski – próba nowego spojrzenia na związki cmentarzysk kurhanowych z północnej i wschodniej Polski*, „Wiadomości Archeologiczne” 65, 45–93.

2017 *A cultural and ethnic border during the Roman and Early Migrations Period in North-East Poland*, [w:] S. Semple, C. Orsini, S. Mui (red.), *Life on the Edge: Social, Religious and Political Frontiers in Early Medieval Europe*, Neue Studien zur Sachsenforschung 6, Wendeburg, 211–224.

CIEŚLIŃSKI, A., RAU, A.

2017 *Ermland und Oberland in der späten römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im Licht neuer Erwerbungen des Museums für Ermland und Masuren in Olsztyn*, [w:] J. Andrzejowski et alii (red.), *Orbis Barbarorum. Studia ad Archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romani pertinata Adalberto Nowakowski dedicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica – Series Gemina 6, Warszawa-Schleswig, 327–341.

CIOŁEK, R.

2007 *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Polen*, Moneta 67, Wetteren.

DAHMEN, K.

2014 *Der Schatzfund von Klein Tromp in Ostpreußen (heute Trąbki Małe, Polen). Fundbeschreibung und -geschichte*, „Jahrbuch der Berliner Museen” 56, 75–90.

DEGLER, A.

2015 *Aureus of Postumus with owner's graffito (Gounthios)*, [w:] M.C. Caltabiano (red.), *Proceedings of XV International Numismatic Congress: Taormina 2015*, t. 2, 723–726.

DOBAT, A.S.

2008 *Werkzeuge aus kaiserzeitlichen Heeresausrüstungsopfern. Mit besonderer Berücksichtigung der Fundplätze Illerup Ådal und Vimose, Århus*.

DUNCAN-JONES, R.P.

1994 *Money and Government in the Roman Empire*, Cambridge.

DYMOWSKI, A.

2007 *Skarby monet rzymskich odkryte w ostatnim czasie na terenie Jury Krakowsko-Częstochowskiej*, „Wiadomości Numizmatyczne” 51, 54–78.

2011 *Znaleziska monet rzymskich z terenu Polski rejestrowane w pierwszych latach XXI wieku. Aspekty źródłoznawcze*, Zielona Góra.

DYMOWSKI, A., MYZGIN, K.

2014 *Inflow and redistribution of Roman Imperial denarii in the area of Przeworsk, Wielbark and Chernyakhiv cultures and in the Baltic islands in the light of chronological structure of coin hoards*, „Notae Numismatae – Zapiski Numizmatyczne” 9, 48–56.

Dymowski, A., Sobieraj, J.

2009 *Monety rzymskie w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur*, „Rocznik Olsztyński” 17, 383–401.

EBERT, M.

1923 *Neuerwerbungen des Prussia-Museums*, „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” 24, 1909–1922, 149–172.

ERDRICH, M.

2001 *Rom und die Barbaren. Das Verhältnis zwischen dem Imperium Romanum und den germanischen Stämmen vor seiner Nordwestgrenze vor der späten Republik bis zum Gallischen Sonderreich*, Römisch-Germanische Forschungen 58, Mainz.

FRIESINGER, H., TEJRAL, J., STUPPNER, A. (red.)

1994 *Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen*, Brno 1994.

FRÖHLICH, S. (red.)

2000 *Gold für die Ewigkeit – Das Germanische Fürstengrab von Gommern*, Begleitband zur Sonderausstellung im Landesmuseum für Vorgeschichte Halle (Saale), Haale.

GILLES, K.-J.

2013 *Der römische Goldmünzenschatz aus der Feldstraße in Trier*, Trierer Zeitschrift, Beiheft 34, Trier.

GODŁOWSKI, K.

1972 *Fromborski skarby z okresu wędrówek ludów*, „Komentarze Fromborskie” 4, 57–69.

1981 *Okres wędrówek ludów na Pomorzu*, „Pomorania Antiqua” 10, 65–129.

GRICOURT, D., HOLLARD, D., BLET-LEMARQUAND, M.

2014 *Donativa, thésaurisation et corpus monétaire: à propos d'aurei lyonnais inédits (275–281) du trésor de Fontaine-la-Gaillarde*, „Revue Numismatique” 171, 195–219.

HILBERG, V.

2009 *Masurische Bügelfibeln. Studien zu den Fernbeziehungen der völkerwanderungs-zeitlichen Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren*, Schriften des Archäologischen Landesmuseums Schleswig 9, Neumünster.

HORSNÆS, H.W.

2010 *Crossing Boundaries. An Analysis of Roman Coins in Danish Contexts*, t. 1: *Finds from Sealand, Funen and Jutland*, Publications of the National Museum, Studies in Archaeology and History 18, Copenhagen.

KACZANOWSKI, P., MARGOS, U.

2002 *Tabula Imperii Romani, M34 – Kraków*, Kraków.

KING, C.E.

1993 *The role of gold in the later third century A.D.*, „Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini” 95, 439–451.

KONDRACKI, J.

1981 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.

KORTHAUER, C.

1997 *En ældre romertidsgrav med guldmønt fra Jylland*, „KUML. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab” 1995–1996, 113–134.

KULAKOV, V.I.

2014 *Zespół dwóch złotych naszyjników/pierścieni z Młoteczna (Hammersdorf) i grzywny typu R300 w krajach nadbałtyckich*, „Pruthenia” 9, 45–63.

LASER, R. (red.)

2003a *Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*, Abteilung 10: *Sachsen – Anhalt*, Mainz.

2003b *Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*, Abteilung 13: *Thüringen*, Mainz.

LEVICK, B.

2014 *Faustina I and II: Imperial Women of the Golden Age*. Oxford.

LORiot, X.

2003 *Réflexions sur l'usage et les usagers de la monnaie d'or sous l'Empire romain*, „Revue numismatique” 159, 57–74.

LUCCHELLI, T.

1998 *La moneta nei rapporti tra Roma e l'Europa barbarica: aspetti e problemi*, Pubblicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università degli Studi di Milano 179, Firenze.

MYZGIN, K.V. [МЫЗГИН, К.В.]

2015 *О времени появления ушек на золотых римских монетах в Барбарикуме*, „Stratum plus” 6, 131–140.

2016a *Новые находки ауреусов Гордиана III, Филиппа Араба и Траяна Деция на территории Украины*, „Oium” 5, 141–145.

2016b *О находках ауреусов Галлиена на территории Украины*, „Стародавнє Причорномор'я” 11, 371–379.

2017 *О хронологии поступления золотых римских монет на территорию Юго-Восточного Барбарикума*, [w:] E. Захаров (red.), *Нумизматические чтения Отдела нумизматики Государственного исторического музея 2017 года*, Москва, 35–40.

MYZGIN, K.V., FILATOV, D.A. [МЫЗГИН, К.В., ФИЛАТОВ, Д.А.]

2018 *Находки ауреусов узурпаторов III века на территории Украины*, „Стародавнє Причорномор'я” 12, 360–368.

ØRSNES, M.

1988 *Ejsbøl I. Waffenopferfunde des 4.–5. Jahrh. nach Chr.*, Nordiske Fortidsminder, Seria B 11, København.

PEISER, F.E.

1919 *Der Goldfund von Hammersdorf*, „Mannus” 10, 92–96.

PEISER, F.E., KEMKE, H.

1914 *Der Depotfund von Frauenburg*, „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” 23/1, 58–79.

PRIWITZER, S.

2008 *Faustina minor – Ehefrau eines Idealkaisers und Mutter eines Tyrannen. Quellenkritische Untersuchungen zum dynastischen Potential, zur Darstellung und zu Handlungsspielräumen von Kaiserfrauen im Prinzipat*, Tübinger Althistorische Studien 6, Bonn.

RAU, A.

2013 *Where did the late empire end? Hacksilver and coins in continental and northern Barbaricum*, [w:] F. Hunter, K. Painter (red.), *Late Roman Silver: The Traprain Treasure in Context*, Edinburgh, 339–357.

REVERA, Ů. [РЕВЕРА, Ю.]

2012 *Фрагмент ауреуса Нерона я пам'ятки у Львівській області*, „Наукові студії. Історико-краєзнавчий музей м. Вінники” 5, 245–251.

RUSIN, K.

2001a *Kurhany w Grochach Starych – cmentarzysko elity plemiennej sprzed 1700 lat*, „Z Otchłani Wieków” 56, 48–54.

2001b *Groby i ich tajemnice. Wystawa Działu Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku, Muzeum Podlaskie: Białystok, grudzień 2001 – marzec 2002*, Białystok.

SCHULZ, W.

1933 *Das Fürstengrab und das Grabfeld von Hassleben*, Römisch-Germanische Forschungen 7, Berlin-Leipzig.

SPEIDEL, M.A.

2012 *Faustina – mater castrorum. Ein Beitrag zur Religionsgeschichte*, „Tyche, Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik” 27, 127–152.

THIRON, M.

1967 *Faustina augusta, mater castrorum: un aureus inédit*, „Schweizer Münzblätter” 13–17, 1963–1967, 41–49.

WALENTA, K.

2007 „Mały księż” z Ostrowitego w gminie Chojnice, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne” 10, 2006–2007, 101–120.

WALLINGER, E.

1990 *Die Frauen in der Historia Augusta*, Wien.

WOLTERS, R.

1999 *Nummi Signati. Untersuchungen zur römischen Münzprägungen und Geldwirtschaft*, Vestigia. Beiträge zur alten Geschichte 49, München.

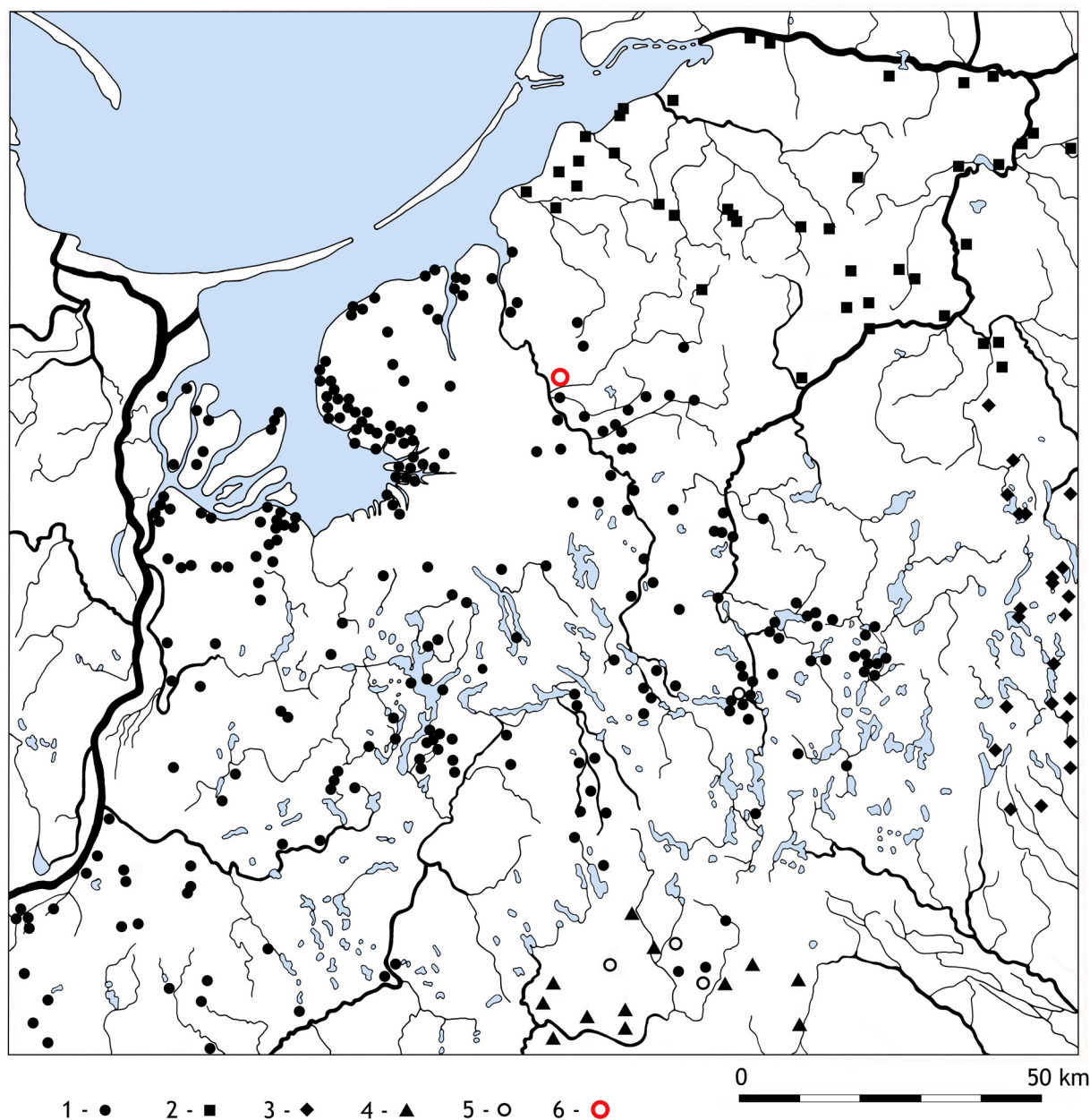
ZAPOLSKA, A.

2014 *The coins from the goldsmith hoard of Frombork reconsidered*, „Notae Numismatacae – Zapiski Numizmatyczne” 9, 95–116.

Ryc. 1. Miejsce odkrycia aureusa na tle fragmentu mapy Polski z podziałem na regiony fizycznogeograficzne, skala: 1 250 000 (za: J. KONDRACKI 1981)

Ryc. 2. Stanowiska archeologiczne datowane na okres wpływów rzymskich i wczesną fazę okresu wędrówek ludów (za: A. CIEŚLIŃSKI 2009; 2010); legenda: 1 – kultura wielbarska; 2 – kultura Dollkeim-Kovrovo; 3 – kultura bogaczewska; 4 – kultura przeworska; 5 – kultury przeworska i wielbarska; 6 – Stygajny, gm. Płoskinia

Ryc. 3. Stygajny, gm. Płoskinia, aureus Marka Aureliusza (dla Faustyny Młodszej), Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu (fot. A. Grzelak), skala 2:1 (d=40 mm)

Ryc. 4. Sesterce Marka Aureliusza (dla Faustyny Młodszej) z lat 161–176, Numismatica Varesi, Cesare Auction, lot 685 (7.04.2018), skala 1:1 (d=35 mm)

Ryc. 5. Aureus Marka Aureliusza (dla Faustyny Młodszej), Cabinet des Médailles, Bruksela, kolekcja Chastela (fot. Ch. Weber), skala 2:1 (d=40 mm)

Ryc. 6. Aureus Marka Aureliusza (dla Faustyny Młodszej) z lat 176–180, British Museum, Londyn (za: OCRE), skala 2:1 (d=40 mm)

Ryc. 7. Medalion Marii Teresy jako *mater castrorum* z 1743 roku, Jean Elsen & ses Fils S.A., Auction 109, lot 1818 (18.06.2011), skala 1:1 (d=44 mm)

Ryc. 8. Aureus Antonina Piusa, lata 145–161; 7.29 g; kolekcja Stanisława Augusta, Narodowe Muzeum Historii Ukrainy, Kijów (za: A. BURSICHE, T. WIĘCEK 2010), skala 1:1 (d=20 mm)

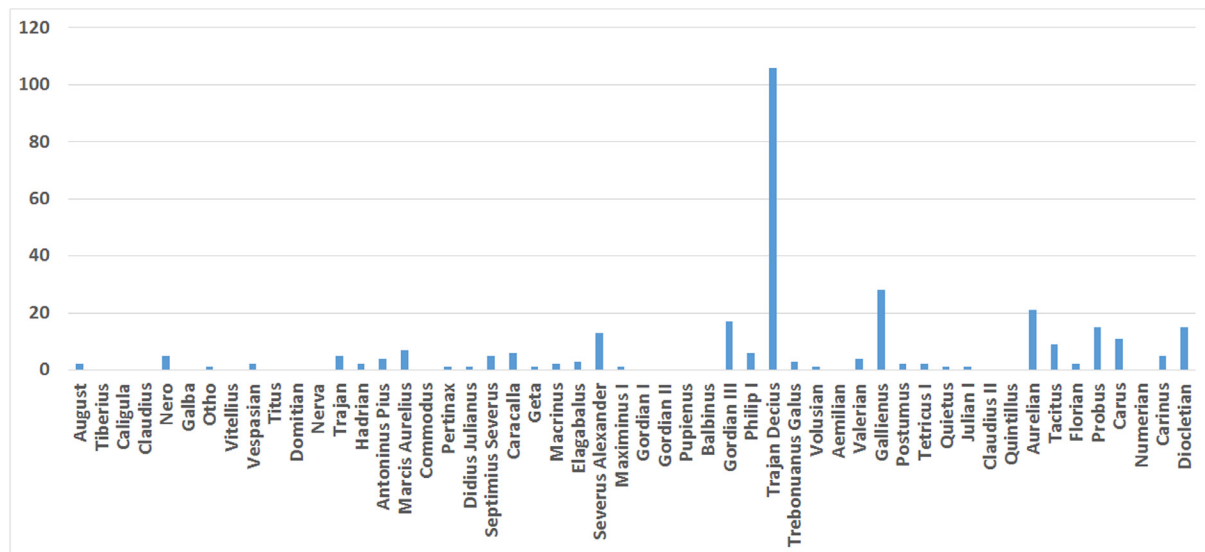
Ryc. 9. Aureus Marka Aureliusza (dla Lucjusza Werusa), lata 162–163, waga 7,3 g, znaleziony w rejonie berdyczowskim, obw. żytomierski (Бердичів, Житомирська обл.) (za: K. Myzgin; RGCB Online 122), skala 1:1 (d=19 mm)

Ryc. 10. Juśkowice I, obw. lwowski (Йосипівка I, Львівська обл.), fragment aureusa Nerona (za: Ů. REVERA 2012), skala 1:1 (10 mm)

Ryc. 11. Zawada, gm. Połaniec, aureus Nerona (fot. M. Dąbski), skala 1:1 (d=20 mm)

Ryc. 12. Natężenie występowania znalezisk aureusów na terenie Ukrainy (wg K. Myzgina)